

Osmanlı Hükümeti Tarafından İlk Kurulan Matbaa ve Bunun Neşriyatı

B. A. MYSTAKIDIS

Sadeleştirilmiş Metin: Mâlik Yılmaz*

Öz

Adı geçen makale 1911 yılında İstanbul'da (Constantinople) Ahmet İhsan ve Şerikası Matbaacılık Osmanlı Şirketi tarafından Târih-i Osmâni Encümeni Mecmuasının ayrı basımı olarak yayımlanmıştır. Makalenin Fransızca adı 'La Première Imprimerie Turque et ses Publications'tur. Makalede, Osmanlı Hükümetinin desteği ve himayesiyle 1726 yılında İbrahim Müteferrika tarafından kurulmuş olan ilk Türk matbaası ve bu matbaada basılan eserler hakkında bilgiler verilmiştir. Makale, çoğunlukla yabancı kaynaklara dayanılarak hazırlanmıştır.

Mystakidis makalesinde, başlangıçta Osmanlı Devleti'nde matbaa kurmanın zorluğundan bahsederek, İbrahim Müteferrika'nın mevcut çeşitli zorluklara ve engellemelere rağmen matbaasını nasıl kurduğunu, özellikle matbaasını kurarken gerekli olan aletleri ve harfleri nasıl elde ettiğini ve ne şekilde faaliyete geçirdiğini anlatmıştır. Bununla birlikte Müteferrika matbaasında basılan eserlere ilişkin bilgiler vermiştir.

Sultan III. Ahmed'in saltanatının son yıllarına doğru matbaa sanatını Türkiye'ye getiren "İbrahim Müteferrika" hakkında, Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası'nın üçüncü bölümünün 178 -185. sayfalarında nefis bir makale okudum.

Topçu Urban'ı inceledikten sonra, Doktor Karaçun Efendi'nin ilme hizmet ettiğini gösteren bu makalede, Osmanlı Devleti'nde matbaacılık, ilk kurulan matbaa ve bu matbaanın kurulması için gerekli olan alet ve harflerin sağlanması, bununla birlikte basılan kitapların adedi, ayrıca Doktor Karaçun Efendi'nin makalesine konu olan Türkçe ve Fransızca sarf (dilbilgisi) kitabı için bibliyografik bilgilerle kitabın yazarı hakkında bazı özet bilgileri arz ediyorum.

Bu makalenin yazarının asıl amacı, İbrahim Müteferrika'nın durumunu açıklamaktan ibarettir. Bunun yanı sıra yazar, İbrahim Efendi gibi Macar olan Urban

* Mâlik Yılmaz, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümünde Araştırma Görevlisidir; e-posta: m.yilmaz@postamatik.com

hakkında da iki üç satırdan çok olmamak üzere açıklayıcı bir iki söz söylemiştir. Örneğin, Urban'ın Türklere topu kalıba dökmeği mi veya topun imâl olunmasını mı yoksa top atmağı mı ya da topla nişan almasını mı gösterdiğini açıklamak gerekmektedir. Ayrıca, Bizans ve Türk tarihçilerinin eserlerinde konu ettikleri ve bundan kırk beş yıl önce müzemizin eski müdürü Mösyö Dötye'nin topçuluk tarihiyle ilgili olarak kaleme aldığı birkaç sayfalık makalede, o sırada en büyük top olan Rudman topunu imal etme başarısından dolayı kendileriyle gurur duyan Amerikalılara karşı, Hazreti Fatih'in, Rudman topuyla karşılaştırılmış olan o büyük ve meşhur âlem topunun da adını anmak gerekliydi. Bundan başka, aynı dönemde yaşayan tarihçilerden bazıları Urban'ı Daçya (eski Romanya) halkından kabul etmektedirler. Urban, Macar olarak kabul olunduğu takdirde, çağdaşı olan bir üçüncü Macar daha vardır ki bu kişi de, geçmişteki hizmetleriyle birlikte anılmakta, ancak ismi verilmemektedir. Bu kişi, anlaşma gereği Hunyad tarafından Hazreti Fatih'in ordugâhına gönderilmiştir. Kaleyi yıkmak için kullanılan yöntemin eksikliklerini görerek topun ne şekilde kullanılacağını öğretmiş ve bu sayede kalenin bir an önce yıkılmasıyla İstanbul'un fethi gerçekleşmiştir.

Fatih Sultan Mehmed'in yazım işlerinde çalışan İmrozlu Kristodolos'un meslektaşım Karolidi Efendi tarafından çevirisi yapılarak mecmua ile yayımlanan tarihinde, Urban'ın ismi anılmıyorsa da, bu eserde topun imal edilışinden ayrıntılı olarak söz edildiğinden burası mecmuanın dördüncü bölümünde çevirisi yapılarak açıklanmıştır.

Firmin Dido'nun matbaa hakkındaki görüşleri:

On beşinci yüzyılda İstanbul'da Museviler tarafından basılmış birkaç kitap yayınlanmıştı. Fakat Sultan II. Bayezid tarafından çıkarılan ve oğlu Sultan I. Selim'in 1515'de yeniledikleri bir emir üzerine matbaa ilmi ile uğraşmak idam cezası ile yasaklanmıştır.

Joşef bin Goriyo'nun "İbrani Tarihi" üzerine yazılmış eseri, İstanbul, 1490 tarihlidir. Diğer eserler ise 1492'den 1598 tarihine kadar olan zaman zarfında yayınlanmıştır.

Bunların en önemlisi 1546'da çeşitli dillerde basımı yapılan Tevrat'ın Esfar-ı Hamse kısmıdır. On altıncı yüzyılda Patrik Kirilos Lokaris'in yardımı ile Kefalonyalı Rahip Nikodimos Mütakassas adlı kişi İstanbul'da yeniden bir matbaanın kurulmasına çalışmış ise de bu girişimi Cizvitler tarafından engellenmiştir. 1698'de Ermeniler tarafından Osmanlı Devleti'ne getirilen baskı malzemeleri Sultanın emri ile yeniçeriler tarafından tahrip edilmiştir.

İstanbul'da matbaanın kurulması ancak on sekizinci yüzyılda Osmanlı Hükümeti'nin desteği ve himayesi ile gerçekleşmiştir.

Sultan III. Ahmed döneminde, İbrahim Efendi büyük ve sürekli çabalarla hemşehrilerinin ve özellikle de ulemanın o zamana kadar devam eden engellemelerine ve muhalefetlerine karşın 1139 (1726) yılında Layd'tan kalıp getirtmek ve burada harfleri dökürmek için adı geçen Padişaktan izin almıştır.

Bu meşhur tarihçi aşağıdaki sözlerden fazla bir bilgi vermiyor. “Kurulan bu matbaada ilk basılan kitap Türkçe’den Arapça’ya bir sözlüktür. Bu sözlük, 1726’dan 1728 yılına kadar olan sürede yayınlanmıştır. 1729’da bir de Fransızca’dan Türkçe’ye bir dilbilgisi kitabı basılmıştır. 1744 yılında İbrahim Efendi’nin vefatından sonra bu matbaada bir süre basım işleri gerçekleşmemiştir ancak daha sonra matbaa tekrar faaliyete başlamıştır.

1816 yılında Üsküdar’da bulunan Matbaa-i Amire’ye gerçekleştirdiğim ziyaretim sırasında matbaada muntazam dört makine bulunuyordu”.

1746’da vefat eden ve Paris Kraliyet Kütüphanesi’nde kütüphaneci ve Kolej dö Frans öğretmenlerinden olan Rahip Mihail Furmon’un Mösyö Mörpü’ye hitaben Sakız’dan göndermiş olduğu 26 Mart 1729 tarihli mektubunda, matbaayı ziyaretinden ve matbaanın pek ağır ve zorluklarla faaliyetine devam ettiğinden, buna sebep olarak da kurucularının bu husustaki cehaleti ve Said Efendi’nin ilgisizliği olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca ziyareti sırasında matbaanın baş mürettip ve hakkakinin ancak Türkçe’yi konuşabilen zavallı bir Bolonyalı Musevi olduğunu ve matbaanın sorumlusunun da Macar ruhbanından iken müslüman olan İbrahim Efendi olduğunu ayrıca Said Efendi’nin desteği ve aracılığıyla Enderun-i Hümayun Kütüphaneleri’ni ziyaret etme ümidinde iken, Said Efendi’nin alakadar olmadığını görmesi üzerine fikrinin değiştiğini söylemektedir.

Karaçun Efendi tarafından gerek matbaa ve gerekse de İbrahim Müteferrika hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Ayrıca, hakkâklar, hurufat dökmeçileri ve matbaacıların Viyana’dan getirildiği yazılmış ise de bu konuda Lorek, “Said Efendi gerekli yazıları hazırlamış olup hurufatı İstanbul’da bizzat kestirip dökürmüştür” demektedir. Toderini de, araştırmacıların Türkçe yazılmış tarihlerde bu konuda bir şeye rastlayamayacakları gibi, dikkatli bir şekilde incelemiş olduğum Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi’nin sefaretnamesinde de rastlayamadım diyor.

Gerçekten, Tarih-i Raşid’in eki olan Küçükçelebizade Asım Efendi’nin Tarihinde de, matbaa malzemelerinin gelişi hakkında bilgi yoktur.

Saint Simon’un “Hatırat” adlı eserinde, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi’nin elçi olarak Paris’te bulunduğu zamanki durumuna dair şu ifadelere rastlanılmaktadır:

Osmanlı Devleti’nin Paris Elçisi Mehmed Efendi matbaanın bütün aletlerini, makinelerini, kazınmış yazılarını ve matbaa binasının kabartma planlarını görmüştür. Paris’te bulunduğu sırada Kraliyet Kütüphanesi’ni de ziyaret etmiştir. Bu ziyareti esnasında kütüphanenin tarih ve nefis kitaplar hakkında geniş bilgisi olduğunu göstermiştir. Mehmet Efendi, Sadrazam’ın arkadaşı olduğu için İstanbul’a dönüşünde bir matbaa ile bir de kütüphane kurmaya karar vermiş ve gördüğü muhalefete rağmen başarılı da olmuştur.

Meninski “matbaa malzemelerinin” Paris’ten getirtildiğini, Firmin Dido ise Laid’tan getirtilmiş olduğunu” söylemektedir.

Karaçun Efendi'nin yazmış oldukları makalede söz konusu olan “Türkçe Fransızca Sarf” (Dilbilgisi) kitabının basımı için gerekli olan Fransızca harflerin elde edilmesine gelince, Saint Simon'un 1829 yılında basılmış olan “Hatırat” adlı eserinin on sekizinci cildinin 382-383. sayfalarında şu ifadelere rastlanılmaktadır:

“Holderman'ın ‘Sarf-ı Türkisi’ni bastırmak için gerekli olan Fransızca harflerin Paris'ten gönderildiği, Saray Kral Nâzırı Mösyö Mörpa tarafından, o zaman Fransa'nın İstanbul Elçiliği görevinde bulunan Mösyö Vilnov'a yazılmış olan 28 Haziran 1730 tarihli mektubun içeriğinden anlaşılmaktadır. Adı geçen mektupta, “İbrahim Efendi'nin Sarf-ı Türki ve Lügat kitabını bastırmak için talep ettiği Fransızca harflerin verilmesini Kraldan rica edeceğim, kitapların basımında kullanılacak Türkçe harflerden bana numune gönderiniz” deniliyor. Numune talebinin amacı ise, gönderilecek Fransızca harfler ile burada bulunan Türkçe harflerin bir ayarda olmasını sağlamak, düzene koymak ve basım işini kolaylaştırmaktır.

Matbaanın kurulmasından sonra basılan kitapların adedi konusuna gelince : 1867 yılındaki Paris fuarından dolayı, orada Osmanlı Devleti'nin Elçisi olan Cemil Paşa'nın başkanlığında toplanan Osmanlı Fen Komisyonunun düzenlemiş olduğu raporlardan biri olan Sanayi-i Nefise ve Şubeleri hakkındaki dördüncü raporun, Paris'te basılan nüshasının altmış ikinci sayfasında, gerek matbaanın nasıl kurulduğuna ve gerekse de harflerin nereden ve nasıl sağlandığına dair herhangi bir şey söylenilmemiştir. Bununla birlikte, raporda ilk matbaanın kurulmasıyla basımı gerçekleşmiş olan kitapların adedi yirmi beş olarak gösterilmiş ise de, D'ohsson Tarihi'nin 1788'de basılan sekiz ciltlik eserinin, ikinci cildinin beş yüz birinci sayfasında basımı yapılan kitapların adedi on beş olarak gösterilmiştir.

Zonkiyer'in (Jonquiere)** “Tarih-i Devlet-i Aliyye” adlı eserinin 1881'de Paris'te basılan nüshasının 356. sayfasında, matbaada basılan eserlerin sayısı on beş olarak kayıtlıdır. Bu kayıt, tarihçinin, söz konusu kayda ilişkin bilgiyi yalnızca D'ohsson Tarihi'ne başvurarak edindiği düşüncesini doğurmaktadır.

Hammer Tarihi'nin on dördüncü cildinin 179. sayfasında matbaada basılan eserler yedi adet olarak gösterildiği halde, adı geçen cildin sonunda bulunan açıklama kısmında ise, toplam on yedi olarak kayıt edilmiştir. Söz konusu kayıt bu cildin 496. sayfasındadır.

Matbaa hakkında İstanbul'dan, 3 Teşrin-i sâni (Kasım) 1740 tarihinde yazılan ve 14 Kânun-i sâni (Ocak) 1741 tarihli “Gazet dö Frans” nüshasında yer alan bir mektupta, Fünun-i Askeriyye'ye (Askerlik Bilgileri) ait birçok eser Türkçe'ye çevrilerek matbaada basılmıştır. Bir yıl boyunca basılan kitapların adlarını içeren bir cetvelin yayımlanmasının yöntem haline getirilmesi nedeniyle o yılın sonunda yayımlanan bu cetvele göre matbaanın kuruluşundan şimdiye kadar 280 cilt

** Vicomte Jonquiere, Fransız Tarihçisi, Eserinin orijinal adı “Historied l'empire Ottoman”dır.

kitabın basımı gerçekleşmiştir” denilmektedir.

Türkçe ve Fransızca olarak basımı yapılan sarf (dilbilgisi) kitabı hakkında:

Meninski, büyük lügatının 1780’de Viyana’da basılan nüshasının birinci cildinin önsözünde, İbrahim Müteferrika ve matbaadan söz ederken bu “sarf” hakkında aşağıdaki kısacık sözleri söylüyor.

“Rahip Holderman’ın telif etmiş olduğu Türkçe ve Fransızca sarf kitabı, bu matbaanın 1730 tarihinde basmış olduğu eserlerdendir”.

Toderini Tarihinde bu konuda geniş bilgi vermektedir. Ayrıca bu eserin, o zaman İstanbul’da bulunan Fransızların zorlaması ve baskısıyla matbaada basıldığını belirterek, Fransızların dil gereksinmelerini kolaylaştırmak için kitabın sonuna bir de mükâleme*** kısmı ilave edilmiş olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte eserin nüshalarının çok az bulunmasından dolayı büyük zorluklarla bir nüshasını elde ettiğini söylemektedir.

1747’de Paris Kraliyet Kütüphanesi Türkçe ve Farsça mütercimlerinden olan Arman (Armain) adlı kişi İstanbul’a gelerek o zaman Fransa’nın İstanbul Elçisi olarak bulunan Kont Dozayur (comte des Alleurs) ile birlikte matbaayı ziyaretten sonra, Paris’e göndermiş olduğu 20 Eylül 1747 tarihli raporunda yer alan ve kitapların fiyatını kapsayan cetvelde, matbaada basılan kitapların adedi on altı olarak gösterilmiş ve bu sarf kitabından söz edilmemiştir. İbrahim Müteferrika hakkında ise, bu raporun yazıldığı tarihten altı ay önce vefat etmiştir demektir. Bundan dolayı D’ohsson, Tarihinin ikinci cildinin 480-510. sayfasına kadar matbaa hakkında açıklama yapmış ve ilk basılan kitapların cetvelini dahi kayıt etmiş olduğu halde bu sarf için tek bir söz bile söylememiştir. Bu yüzden Zonkiyer’in (Jonquiere), Tarihine almış olduğu cetvelde de bu kitabın adına rastlanılmamaktadır. Yalnız Hammer, Tarihinin on dördüncü cildinin sonuna –bu cildin içindekiler hakkında gerekli olan kapsamlı açıklama- ilave etmiş olduğu bölümde yer alan, matbaada basılan eserlerin adlarını içeren cetvelde sekizinci olarak bu sarfı göstermektedir.

Dido, yukarıda adı geçen eserinin yedi yüz altıncı sayfasında bu eserden söz etmiş ise de basım tarihi olan 1730 yılını 1729 olarak göstermiştir.

Paris’te basımı gerçekleşen Kütüphaneler Mecmuası’nın 1895 yılına ait olan beşinci cildinin 185-200 ve 228-236. sayfalarında aşağıdaki açıklamalara rastlanılmaktadır; jojoyet Rahiplerinden Strazburg’lu Holderman tarafından 1730 yılında İstanbul’da Said Ağa’nın matbaasında çocuklara mahsus Türkçe-Fransızca bir sarf basılmıştır. Yukarıda adı geçen rahip bir de Ermenice sarfın basımını yapmak arzusunda bulunmuş ise de 13 Teşrin-i evvel (Ekim) 1730 yılında vefat etmesinden ötürü buna muvaffak olamamıştır. Basılan Fransızca sarfın birçok nüshası Fransa’ya gönderilmiş ve Kraliyet Kütüphanesi Müdürü Rahip Binyon’a

*** Mükâleme: İki dilde karşılıklı konuşma biçiminde düzenlenmiş tabirler.

(Bignon) verilerek 1731-1732 yıllarında Mösyö Mörpa'nın emriyle Paris'te bulunan Jojoyet Mektebi öğrencilerine dağıtılmıştır.

Kitabın Avrupa kütüphanelerindeki varlığına gelince: Gerek eğitim görmüş olduğum Tubingen Darülfünun Kütüphanesi ile daha sonra devam ettiğim Stuttgart'ın büyük kütüphanesinde, bundan yirmi sene önce bu esere rastladım. Bugün bu kitabın adı geçen kütüphanelerde mevcut bulunduğuna bakılarak kitabın Avrupadaki varlığını Lozan (Lausanne) Akademisi Kütüphanesi ile sınırlandırmak doğru değildir. Ayrıca adı geçen kitabın, Müze-i Hümayun Kütüphanesi için 1908 senesi Teşrin-i evvelinde (Ekim) bir liraya satın alınan ve 4845 umumi numaralı nüshasının birinci sayfasında mevcut bulunan eski bir mühürden, bunun Peşte civarında bulunan "Giz Kartalı" karyesindeki kütüphanede bulunan ikinci nüsha olduğu anlaşılmaktadır.

Matbaanın yabancı dillerden ilk basmış olduğu bu sarf kitabı 218 sayfadan ibaret olup, ilk on altı ve son sekiz sayfası numarasızdır. İlk sayfasında kitabın adı ve Macar Kütüphanesi'nin mührü ve geri kalan ilk on beş sayfasında da yazar tarafından Kardinal Flori'ye ithafen yazılan imzasız bir mektup yer almaktadır. Bunun devamında kitabın telifi ve baskısı sırasında hata edilmemesi için çaba harcanmışsa da buna muvaffak olunamadığından kitapta gerekli düzeltmeleri içeren bir önsöz ve Türkçe'ye dair bir giriş vardır. Bundan sonra başlayan numaralı sayfalarda sarf (dilbilgisi) kurallarından söz edilmiştir. Kitapta 127. sayfadan 144. sayfaya kadar, gerekli olan Türkçe cümlelere, 144. sayfadan kitabın sonuna kadar yirmi bölüme ayrılmış olan mükâlemeler eklenmiştir. Gerek cümleler gerekse mükâlemeler üç sütun üzerine dizilmiş olup birincide Türkçe cümleler Fransızca harfler ile ikincide, Türkçe harfler ile yazılmış, üçüncüde ise Fransızca karşılığı gösterilmiştir. Kitabın ilk sayfasının içeriği bir ve iki numaralı fotoğraflarla gösterilmiştir.

NOTLAR

- (1) Bu isim Orbin, Orban, Urban olmak üzere yazarlar arasında ihtilaf konusu olup Kamusul-Alâm'da bu kişi hakkında hiçbir bilgi yoktur.
- (2) Hoca efendi (Sadeddin Efendi) "Tâcü't-Tevârîh".
- (3) "Courrier des Etats-Unis" du 29 Octobre 1861 "le plus gros canon du monde". ("Birleşmiş Milletler kuryesi" 29 Ekim 1861'de "dünyanın en büyük topu olarak ifade etmiştir").
- (4) Matériaux pour l'histoire de l'artillerie én général et de l'ottomane en particulier (topçu sınıfı tarihinde özellikle Osmanlıda). 1865 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. On altı sayfadan ibarettir.
- (5) *Chalcocondylis*, édit. Bonn. p. 385-386, *Ducas*, p.271-272, *Frantzis*, p. 237-239.
- (6) *Hammer-Hellert*, II, p. 398-399. "Ainsi c'était un Hongrois qui avait fondu le canon, et ce fut un Hongrois qui apprit aux turcs a s'en servir utilement;" *Ducas*, qui, comme Kritoboulos, ne donne pas son nom, (Böylece topçu sınıfını kuran bir Macar'dı ve Türklere bunu, faydalı bir şekilde kullanmayı öğretti. *Ducas*, Kritoboulos gibi ismini vermedi) diyor ki:

ἐπειδὴ ἡβουλῆθη ἐκ δευτέρου τῷ αὐτῷ τόπῳ βάλλειν ἄλλον ἓνα λίθον τυχῶν ἀποκιοῦα ἰος ἰού Ἰάγκου ἐοκῶσε τὴν βολήν, ἐδίδα ε... ἡ συμβουλή ἡ εοε τῷ τεχνίτ.

Aynı mahale bir taş mermi daha atmak istediğinden bunu...orada hazır bulunan Hunyad'ın adamı 'adem-i tasvib ile... nasihat eyledi.. bu nasihat ustanın makbulüne geçti.

Zürkeisen, Geschichte D. Osman : Reiches vol. II, p. 831.

Jorga, Geschichte D. Osmanischen : Reiches, vol. II, p. 18-20.

- (7) Ansiklopedi Modern'in yirmi altıncı cildinden alıntı.
"Firmin Didot" Essai sur la Typographie, Paris, 1855 (Extr: du tome XXVI, de l'Encyclopédie moderne, "Turquie p.706.")
- (8) Tarihinin bu ifadeleri hakkında yapılacak birçok açıklama var ise de yalnız bununla yetinilmiştir. İlk basılan lügat kitabı Arapça'dan Türkçe'ye dir ki Sihah-ı Cevheri çevirisi olan "Van-kulu"dur. Toderini'nin "Edebîyat-ı Türkiye" adlı eserinin ikinci cildinin 176. sayfası ile devam eden sayfalarına ve Lorek'in "Târih-i Tıbâ'at" adlı eserinin birinci cildinin 280 ve 281. sayfalarına bakınız.
- (9) "Omont", Missions Archéologiques françaises en Orient, p. 543. Paris 1902, in 4°.
- (10) Lorek, sayfa 281.
"Lorek" Handb: d: Geschichte d. Buchdruckerkunst Theil I, Leipsig, 1882.
- (11) Cilt 2, sayfa 172.
"Toderini" Litteratur d: Türken, Koenigsberg, 1790.
- (12) Küçük Çelebi-zâde Tarihinin Matba'a-i 'Âmîre'de basılan nüshası sayfa 470-471.
- (13) Hâtrât, cilt 18, sayfa 382-83.
Mémoires de Saint-Simon, edit : de 1829.
- (14) Viyana, 1780 baskısının önsözünün 87. sayfası.
Meninski, Lexicon Arabico-Persico—Turcicum Viennae 1780. fol : p: 87.
- (15) Fenn-i Tıbâ'at hakkında bilgiler sayfa 77.
- (16) Fransız bilim adamlarından "Mösyö Omon"un "Kütüphaneler Mecmuası'nın 1895 yılına ait olan nüshası sayfa 228-236.
- (17) Vol: I, p. :LXXXVII "ex cadem typographia prodiit anno Cristi 1730 Gallicoturcica grammatica Aldermannii extinctae S. I. sacerdoti".
- (18) Sarfin yazarı olup eserinde adı yazılı olmayan "Holderman" kitabını "Kardinal dö Filori" ye ithafen kitabın başına yazmış olduğu ithafname ve önsözde baskı esnasında birçok zorlukla karşılaştığını beyan ediyor.
- (19) Aynı kitabın 224. sayfasında tarihinin zamanında Galata'da bulunan Jojoyet Mektebi'nde satılmayan iki yüz nüsha mevcut olup sonra Avrupa'ya dağılmış olduğundan yine kendisi söz ediyor.
- (20) Mösyö Omon'un 1902'de Paris'te dört cilt olarak basılan Missions Archéologiques Françaises en Orient adlı eserinin 751-753. sayfaları.
- (21) Bu Said Ağa "Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi" nin oğlu olan "Mehmed Said Efendi"dir ki 1154'de Rumeli pâyesiyile Paris Elçisi olmuştur. Sicill-i Osmani, cilt 3, sayfa 29-30.
Fransız doğu bilimcilerinden Mösyö Şefer tarafından Paris'te 1894'de basılan, 1716-1724 yıllarında Fransa'nın Osmanlı Devleti Elçisi olarak bulunan Marki dö Bonnac (marquis de Bonnac)'ın "Hatırât" adlı eserinin önsözünün 43-45. sayfalarında İbrahim Müteferrika'ya matbaanın kurulmasında yardımcı olan bu kişi hakkında birçok bilgi mevcut ise de maalesef bu eseri şimdiye kadar elde edemedim.
- (22) Kitabın kütüphanede bulunduğu yer, bi, XIII, 8 in 4°.
- (23) Orientalische Philologie in 4°.